

Желимир Ж. Драгић*
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

УДК 37.026
DOI: 10.7251/FIN1921269D
Прегледни научни чланак

Славиша В. Јењић
Универзитет у Бањој Луци
Филозофски факултет

НЕКЕ ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКЕ СПЕЦИФИЧНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЈЕ И РЕАЛИЗАЦИЈЕ НАСТАВЕ У КОМБИНОВАНИМ ОДЈЕЉЕЊИМА¹

Комбинована одјељења представљају одјељења састављена од два или више разреда са којима у исто вријеме ради један учитељ. Организација рада у оваквим одјељењима тешка је и сложена, од припремања до евалуације. У мањим насељима или селима организује се овакав наставни рад, првенствено због малог броја ученика у одјељењима. У овом раду указано је на неке дидактичко-методичке карактеристике наставног рада у оваквим одјељењима. Односе се на одређене методичке захтјеве или правила којих се треба придржавати, оптерећење ученика у складу са распоредом часова, као и на реализацију садржаја разредне наставе у комбинованим одјељењима. Поред тога, аутори у раду указују на предности диференцијације и индивидуализације наставе у комбинованим одјељењима, као и на социјализацију ученика у овако организованој настави.

Кључне ријечи: комбиновано одјељење, разредна настава, диференцијација наставе, социјализација ученика

---

* zelimir.dragic@ff.unibl.org

¹ Рад је изложен на научном скупу „Наука и стварност“ Филозофског факултета у Палама, 18. маја 2019. године, под називом „Дидактичко-методичке специфичности организације и реализације наставе у комбинованим (више-разредним) одјељењима“.

УВОД

Основно образовање представља животну и суштинску потребу сваког појединца, породице и друштвене заједнице. Поред низа специфичности које има основна школа у односу на друге врсте школа (средње, специјалне, високе...), битна карактеристика основних школа јесте да се оне налазе на свакој територији која је настањена људима. Тамо гдје има дјеце неминовно је постојање основне школе, а од броја ученика зависи колико ће школа бити у једном мјесту. У интересу је свих да квалитет наставе буде на првом мјесту и да задовољава ученичка интересовања, могућности и потребе. Стога је свугдје у свијету основна школа „ослонац дијела општег образовања и васпитања нације и свуда има посебно мјесто у васпитно-образовном систему. Она представља темељ на који ће се надограђивати остали нивои образовања“ (Илић, Николић и Јовановић, 2008, стр. 113). На знања и искуства из основне школе надограђује се све што је корисно и потребно појединцу за даљи рад и ангажовање. Зато ученицима не би требало да је проблем то да ли су у мањој или већој школи похађали наставу, колико је ученика у одјељењу и сл. Међутим, проблем – како организовати квалитетан рад и реализовати наставу у одјељењима у којима је мало ученика, или малим сеоским срединама, тема је овог рада. У складу са бројем ученика формира се једно или више одјељења истог разреда, или комбиновано одјељење два или више разреда.

У педагошкој пракси усталио се термин комбиновано одјељење. Према Поткоњаку, (1997) у енглеском говорном подручју зове се *combined class*, у француском као *plusiers classes à maître unique*, а у њемачком језику *Kombinierte Klasse*. У руском језику назива се *малокомплетная школа*. Данас поједини педагози и методичари оспоравају правилност самог термина у српском језику. Стога у новијој литератури (Лучић, 2004; Матијевић, 2004; Бањац, 2015) можемо видјети да се говори и о термину *вишеразредно одјељење*. Суштина овог рада није термин, већ организација рада у тако структурисаним одјељењима. Мање је познат, али је присутан и термин *одјељење интегрисаних разреда*.

Рад у оваквом одјељењу не представља новину у раду, нити је специфичност за само једну државу или одређено географско подручје. Напротив, постоји у већини држава онолико дуго од када се ученици уписују у школу у складу са узрастом (годином рођења). Тако формирано одјељење специфичност је малих сеоских средина. Дакле, такав наставни рад одавно је познат, али због низа потешкоћа и специфичности у раду константно се траже најефикаснији начини рада у оваквим одјељењима.

Ученици полазе у школу са шест или седам година, а у мањим срединама не уписује се довољан број ученика како би се формирало одје-

љење које се може формирати као самостално. Из тог разлога, у оваквим школама формирају се комбинована одјељења, тј. одјељења састављена од два или више разреда. Настава у комбинованом одјељењу данас „представља реалност условљену не само остваривањем права на образовање, него и демографским, економским, политичким, социјално-културним, педагошким и другим разлозима“ (Шпијуновић, 2003, стр. 16). То је „релативно стална скупина ученика, формирана спајањем двају или више разреда у једно одјељење. Постоји најчешће у сеоским основним школама“ (Enciklopedijski rječnik pedagogije, 1963, str. 397). Може се рећи стална скупина, односно одјељење, јер када се формира овакво одјељење, оно обично егзистира током цијеле школске године, односно више година. „Под појмом комбиновано одјељење подразумејева се одјељење које чине ученици два или више разреда са којим васпитно-образовни рад обавља један наставник“ (Ђурчић и Ждерић, 2000, стр. 239). У једном комбинованом одјељењу један учитељ ради са два, у пракси са три и више разреда. Наставник који ради у оваквим одјељењима, истовремено на једном часу реализује дио онолико наставних планова и програма колико има разреда у том одјељењу. То представља потешкоће у раду учитеља и ученика, али за ученике може да има и одређене предности, о чему ће касније бити ријечи.

ФОРМИРАЊЕ КОМБИНОВАНИХ ОДЈЕЉЕЊА У ОСНОВНОЈ ШКОЛИ

Комбинована одјељења формирају се искључиво за ученике млађег основношколског узраста, што значи да је у овом раду у првом плану само специфичност разредне наставе. Више је разлога за то. Као прво, немогуће је комбиновати у исто одјељење ученике, на примјер, шестог и седмог разреда, због различитости наставних предмета, а сваки наставник реализује наставу за коју је стручан (најчешће је то један наставни предмет). Када ученици заврше пети разред у комбинованом одјељењу малих (сеоских) школа, настављају школовање у већим (по броју ученика) школама. Многобројна искуства показују да ученици који су похађали наставу у комбинованим одјељењима нису ни на који начин оштећена у смислу савладаности наставних садржаја у односу на друге ученике (најчешће су резултати видљиви на школским такмичењима).

Постоје различите могућности комбиновања више разреда у једно одјељење. Првенствено је то детерминисано бројем ученика у разредама, али и наставним садржајима. Како би ова проблематика била квалитетно уређена, најважнији сегменти одређују се системски, законом о основном образовању или основној школи. Законом се обично дефинише број ученика у комбинованим одјељењима два или више разреда, али и друге основе овог наставног рада.

У разредној настави познате су различите врсте комбинација разреда. Уколико је комбинација детерминисана бројем ученика, наставници и школа као установа немају много могућности за избор. Спајање (интеграција или комбиновање) разреда у одјељење извршиће се у складу са стварним могућностима. Међутим, ако за комбинацију није кључно колико ученика има у којем разреду, могуће су следеће комбинације:

- комбиновано одјељење *ближих* разреда: први и други, трећи и четврти; односно други и трећи, четврти и пети;
- комбиновано одјељење *удаљених* разреда: први и трећи, други и четврти; односно други и четврти, трећи и пети;
- комбиновање *даљих и ближих* разреда: први и четврти, други и трећи; односно други и пети, трећи и четврти.

Свака од комбинација има своје предности и недостатке. Према Ђурчићу и Ждерићу (2000), у педгошкој пракси најчешћа је комбинација удаљених разреда (први и трећи, други и четврти). На другом мјесту јесте комбинација даљих и ближих разреда. Ови аутори сматрају да комбиновано одјељење ближих разреда „има најмање педагошко-дидактичко и психолошко оправдање. Сличност програмских садржаја разреда одвлачи пажњу ученика, а учитељу отежава реализацију таквих садржаја“ (Ђурчић и Ждерић, 2000, стр. 240). Сматрамо да се ова констатација може узети са резервом. На примјер, на истом часу природе и друштва ученици другог разреда могу да раде обраду наставне јединице *Саобраћајни знакови*, а ученици трећег разреда радиће на сличној наставној јединици, али не обраду, већ понављање. У питању су двије доста сличне наставне јединице које по обиму и садржају одговарају узрасту ученика другог, односно трећег разреда. Други примјер јесте наставна јединица *Године и мјесеци у години* у трећем разреду основне школе, а ученици другог разреда понављаће наставну јединицу сличног назива – *Година и годишња доба*. У комбинацији ближих разреда постоји могућност да се интегришу наставне теме и јединице, да сви ученици раде заједно (али на свом нивоу). У прилог томе иде и запажање Пољака (1990), који пише да преовладава увјерење о оправданости спајања ближих разреда, јер се таквом комбинацијом одјељења може провести потребна диференцијација рада по разредима, а уједно се омогућује повремено заједнички рад на обради сличних дијелова из наставног програма истог наставног предмета.

На успјех у раду у комбинованим одјељењима утиче материјално-техничка основа наставе, услови за рад, али најважнији фактор од кога зависи успјех у раду свакако је учитељ. Од њега зависи организација рада, припрема наставних средстава, активност ученика и слично. Стога

код учитеља који се труди да квалитетно ради није пресудно која је комбинација разреда присутна.

Свака комбинација садржи и предности и слабости које су објективно дате и не могу се избјећи али се добром организацијом рада у комбинованом одјељењу предности могу развити до максимума а слабости задржати у толерантним оквирима. (Продановић и Ничковић, 1974, стр. 411).

Могућности за успјешан рад у комбинованим одјељењима постоје, а учитељ као организатор наставног процеса те могућности треба максимално да искористи.

МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП РАДУ У КОМБИНОВАНИМ ОДЈЕЉЕЊИМА

Рад у комбинованом одјељењу захтијева озбиљан приступ настави. Само припремање учитеља за рад подразумева осмишљавање активности за ученике које ће омогућити усвајање нових садржаја, а истовремено ће бити понављања, утврђивања или увјежбавања раније обрађених наставних садржаја. Како би припремање било успјешно, а коначно и реализован(и) час(ови), потребно је уважавати следеће принципе:

1. На једном часу у комбинованом одјељењу по правилу се упознаје само једна нова наставна јединица.
2. Рад у комбинованом одјељењу проводи се измјеном директне и индиректне наставе, које треба да буду функционално повезане.
3. Сваки самосталан рад ученика треба провјерити.
4. Учитељ треба више директно радити с разредом у којем обрађује нови наставни садржај и с млађим разредом.
5. Што су ученици млађи, етапе њихова самосталног рада трају краће и чешће, па ваља измјењивати директни и индиректни рад. За старије ученике етапе часа могу трајати дуже и могу више времена радити самостално (Богнар, 1974; према: De Zan, 2005, стр. 390).

Ових принципа или правила треба се придржавати, али постоје и друге карактеристике значајне за рад у комбинованим одјељењима, као на примјер, избор облика рада у настави природе и друштва. О овоме постоје различита мишљења, а једно од њих јесте да се са ученицима који обрађују нове садржаје ради фронтално. Дакле, учитељ са њима ради директно, тј. објашњава нове садржаје. Са ученицима који понављају ради се индиректно, повремено се надгледа њихов рад и провјеравају резултати њиховог рада. Њихов рад може да буде самосталан, у паровима или у групи. Дакле, кључно препознатљиво обиљежје организације рада

у комбинованом одјељењу јесте смјена директне и индиректне наставе са ученицима појединих разреда. Током директне наставе учитељ сажето објашњава, приказује и показује предмете (или појаве), илуструје, разговара и провјерава рад ученика у једном разреду, тј. реализује дидактички прикладно поучавање, а затим даје задатке и смјернице за самосталан рад ученика у наредној фази.

Друго мишљење везано за облике наставног рада у комбинованим одјељењима јесте групни рад свих ученика на часу природе и друштва. Ако су у одјељењу три разреда, сваки разред ће чинити једну групу, или, ако су два разреда, биће двије или више група чија бројност зависи од броја ученика у разреду, односно одјељењу. У једној групи могу бити ученици истог разреда. У овако организованом раду ученици ће сами прикупљати информације, тражити рјешења и бити активни у раду. За учитеља је важно припремити наставна средства која ће ученици на часу користити, дати ученицима упутства за рад, провјеравати и кориговати рад ученика на часу. Међутим, не препоручује се да се сваки час базира и реализује на групном облику рада. У оваквим одјељењима, као и у одјељењима хомогеног састава, потребно је умрежавати социјалне облике рада. За то постоји довољно могућности, јер је број наставних јединица које се обрађују у току школске године мањи од планираног фонда часова. Према томе, могуће је мијењати облике наставног рада, комбиновати часове обраде, понављања и вјежбања, организовати ванучионичку наставу и слично. У комбинованом одјељењу до изражаја долази и самосталан рад ученика.

Основни вид самосталног рада ученика на часовима познавања друштва и познавања природе јесу читање уџбеника, цртање и вођење билежака у свеске, рад са материјалом који се подијели ученицима, састављање колекција, израда очигледних средстава итд (Матовић и Буквић, 1994, стр. 156).

Све добре стране групног или самосталног рада ученика у комбинованом одјељењу треба искористити.

Значајан сегмент организације рада у комбинованим одјељењима јесте распоред часова. Учитељ креира распоред часова уз уважавање одређених специфичности. Прво, распоред наставе треба бити прилагођен наставницима који изводе наставу у одјељењу једном или два пута седмично. Већ у другом разреду ученици имају вјеронауку, а у трећем разреду енглески језик. Друго о чему се треба размишљати приликом израде распореда часова јесте дневно оптерећење ученика. С психолошког аспекта, први и посљедњи час треба да буду лакши предмети, јер су тада ученичке психолошке способности и интересовање за рад мањи. Међутим, питање је шта су за ученике лакши предмети, и да ли све ученике једнако интересују садржаји свих наставних предмета. Најважније

је да у једном дану ученици не буду максимално оптерећени, а да други дан имају минимално оптерећење. Пожељно је избјежавати да ученици један дан имају српски језик, математику, енглески језик и природу и друштво, а други дан српски језик, математику, физичко васпитање и музичку културу.

У комбинованом одјељењу постоји могућност различитог комбиновања наставних предмета у распореду часова. Могуће је да један разред ради математику, а други српски језик. С обзиром да садржаји нису повезани и блиски, у овом случају не постоји могућност „збуњивања“ ученика у раду, односно скретања пажње са једног наставног садржаја на други. Ако се, ипак, наставник у састављању распореда одлучи да истовремено ради један наставни предмет са свим ученицима, постоји могућност интеграције садржаја. До поменутог „збуњивања“ наставним садржајима неће доћи и ако је исти предмет на истом часу код више разреда, уколико се у раду уважавају раније описани принципи. Пожељно је да настава природе и друштва буде истовремено организована за све разреде у комбинованом одјељењу из разлога што је за ову наставу неопходно одређене садржаје реализовати у школском дворишту, реализовати планиране посјете и сл. Учитељ не може са једним разредом отићи у посјету, а друге ученике оставити да сами раде у учионици.

Распоред часова у комбинованом одјељењу не смије да се сведе на задовољавање форме, већ треба да буде у функцији лакшег савладавања наставних садржаја. Поред наведене организације рада у комбинованим одјељењима, а ради бољег усвајања знања, у пракси се користи и рад у такозваној смјени и по.

С једним разредом настава започне у 8 и заврши у 12 сати, а с другим разредом почне у 10 сати и заврши у 14 сати. Тиме би се од 10 до 12 сати изводила настава у комбинованом одјељењу, а од 8 до 10 и од 12 до 14 сати у чистом одјељењу. При таквом рјешењу наставник ради од 8 до 14 сати, тј. смјену и по, па се тако назива и настава (Poljak, 1970, str. 186).

Ученици који први долазе у школу радиће прва два часа, на примјер, математику и српски језик, а затим ће заједно на трећем и четвртом часу имати музичку културу и физичко васпитање. Када они оду кући, ученици који су касније дошли радиће српски језик и математику. Отежавајућа околност овакве организације рада јесте да ће ученици који касније долазе у школу посљедње часове имати теже предмете, односно сложеније наставне садржаје.

Квалитет наставног рада у комбинованом одјељењу зависи и од опремљености учионице. За сваки разред потребно је имати довољан број наставних средстава, односно одговарајуће наставне медије. На примјер, за наставу природе и друштва то су: слике, панои, географске

карте, календар природе, телевизија, компјутер и разна тродимензионална наставна средства. Учионицу је потребно учинити функционалном у смислу могућности примјене наставних медија, али тако да сваки разред може да их користи, а да се при томе међусобно не ометају.

Учионица за наставу природе и друштва у комбинованим разредним одјељењима треба бити опремљена за савремену наставу, с тим што ученичке столове треба распоредити тако да сваки разред има своју прву клупу испред које се на предњем зиду учионице налази његова табла. Такав распоред омогућава непосредну комуникацију учитеља са ученицима сваког разреда. Боље је да су ученици и леђима окренути прозору него да учитељ једног разреда комуницира преко глава ученика другог разреда (De Zan, 2005, str. 387).

И овог правила требало би се придржавати, осим ако ученици раде у групама. У том случају не говори се о првој клупи, али ће групе ученика истих разреда бити одвојене од група ученика другог (других) разреда. И у овој варијанти пожељно је да сваки разред има своју таблу, на којој се налазе наставни садржаји које они усвајају (понављају или вјежбају).

Наставним радом у комбинованом одјељењу остварује се одређена економичност (рационализација) у васпитно-образовном процесу. За исти број ученика потребно је мање школског простора и мање наставника ангажује се у односу на једноразредна одјељења са малим бројем ученика. Наставник који ради у једноразредном одјељењу прати и остварује циљеве наставног плана и програма за једно одјељење, за разлику од учитеља који ради у одјељењу са три разреда, гдје прати и реализује постављене циљеве за три разреда. Стојаковић (2007) констатује да у реализацији васпитно-образовних циљева школе учитељ треба да води рачуна не само о томе да ученици овладају одређеним знањима већ и да се код њих развијају позитивни квалитети личности, као што су: развијене радне навике, истрајност и упорност у раду, трајни мотиви учења, уважавање старијих (или млађих) другова у одјељењу итд. Ови квалитети личности ученика могу се развијати у комбинованим (вишеразредним) одјељењима првенствено због смјене директног и индиректног рада учитеља са ученицима.

Разматрајући везу између васпитања и социјализације ученика, Микановић (2015) истиче да читав процес развоја, васпитања и самоваспитања личности у себи садржи и моменте социјализације личности, и то социјализације путем васпитања, прије свега, путем социјалних односа, контаката и додира интерперсоналних карактера. Одјељење у којем је мали број ученика, а које би било самостално, не може да задовољи социјалне односе и интерперсоналне контакте.

Овдје се може говорити о социјализацији, али и социјалној интеграцији. Термин социјална интеграција Видановић (2006) одређује као процес међусобног повезивања појединаца или друштвених група и њиховог уклапања у неку већу, релативно складну друштвену цјелину. Ефикаснији рад у комбинованом одјељењу манифестоваће се и кроз помоћ ученика старијих разреда социјалној интеграцији млађих ученика.

Са методичког аспекта, свака активност или рад у настави има своје предности и слабости. Примјера ради, групни рад има своје предности, али и недостатке, и примјена савремених информационих технологија такође. Углавном наилазимо на недостатке или потешкоће учитеља у раду са комбинованим одјељењем, а обично се предности и не помињу. Шувар (Šuvar, 2011) као предност у раду учитеља са таквим одјељењем истиче мали број ученика који током времена, ако је наставни процес добро испланиран и вођен, дају простора да у живот и рад школе унесу нове начине рада, маштовитији однос према скупини, да развије позитивно разредно окружење стваралаштва, лежерности, савјесности и смисла за хумор.

Рад у „комбинацији“ вјечно је трагање за усклађивањем времена са задацима које треба реализовати. Формирање комбинованих одјељења, због мањег броја ученика, оправдано је (па и неопходно) и у томе не треба тражити само слабости већ црпити стварне предности оваквог васпитно-образовног рада.

ДИФЕРЕНЦИЈАЦИЈА И ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЈА НАСТАВЕ У КОМБИНОВАНИМ ОДЈЕЉЕЊИМА

Знајући да учитељ у разредној настави реализује наставу у једном одјељењу током цијеле школске године или више година, очекује се да довољно добро познаје интелектуалне, радне и друге способности својих ученика. На основу тога има основу за примјену диференцијације и индивидуализације наставе у комбинованом одјељењу. Према Поткоњаку (2003), највиши степен диференцијације наставе постиже се њеном индивидуализацијом. Зато се посљедњих деценија ХХ вијека говори о „диференцијацији и индивидуализацији“ наставе. Оне јесу и треба да буду међусобно повезане и комплементарне. У комбинованом одјељењу обично има довољно могућности да се диференцирају групе и за њих обезбиједи активности и радни задаци, или да се припреме задаци за индивидуализовани рад ученика. Диференцирати задатке за ученике значи прилагодити задатке ученичким способностима, знањима и могућностима, тј. да они буду оптималне тежине.

Оптимално диференцирана настава може се убрајати у оне наставне моделе у оквиру којих наставник тако ради да његов рад током учениковог школовања постаје све мање потребан, на крају излишан, али по позитивним утицајима које је извршио на ученике, остаје незабораван (Илић и Давидовић, 1998, стр. 24).

Потребно је разграничити индивидуални рад ученика од индивидуализованог наставног рада. Ако је индивидуални облик рада на часу доминантан, сви ученици могу радити самостално исте задатке, а ријешити онолико задатака колико досежу њихове могућности и способности. Планирањем и припремањем диференциране наставе код ученика развијамо самосталност у учењу, креативност и самоиницијативност, а избјегава се предавачка улога учитеља. У савременој настави, па и ако је рад у комбинованом одјељењу у питању, смисао наставе није да учитељ предаје а ученик да слуша.

Настава треба бити оријентисана на ученика, уважавајући његове могућности, па је неопходно да се настава у вишеразредном одјељењу припрема за сваког ученика посебно, понекад за пар, а изузетно ријетко за малу групу (првенствено за три ученика), а ријетко за већи број ученика (Бањац, 2015, стр. 31).

Оптимално диференцирати и индивидуализовати наставни рад значи потрошити више времена за припремање наставе. Ученици који имају лошија предзнања у настави имаће задатке који се односе на разна проналажења у тексту, проширивање краћег текста, описивање појаве и сл. Бољи ученици реализоваће задатке који изискују већи интелектуални напор, као што су доказивање тврдње, повезивање појмова и садржаја, графичко приказивање, извођење закључака и сл. Ученици са вишим нивоом знања креираће когнитивне мапе, повезивати садржаје из уџбеника са другим изворима информација итд. Вилотијевић наводи да се у групама од 3 до 5 ученика може индивидуализовати наставни процес, рјешавањем задатака одмјерених индивидуалним могућностима ученика. Наводи да „наставник, у изради диференцираних задатака, полази од утврђених индивидуалних разлика као што су: ниво знања, темпо рада, истрајност у раду, интересовање за поједине дијелове градива и слично“ (Вилотијевић, 2000, стр. 229). Суштински, у комбинованим одјељењима задаци за индивидуализацију наставе могу бити засновани на истраживачким основама, реализацији пројеката, стваралачком раду ученика, извођењу експеримената, практичном раду итд. Ово реализацију разредне наставе у комбинованим одјељењима може учинити ефикасном, интересантном и успјешном.

ЗАКЉУЧАК

Реализацију разредне наставе у комбинованим одјељењима не треба посматрати као „терет“, већ као процес у којем ученици могу да остваре значајне резултате у раду, упркос сложеној организацији. Могућности које се у раду наводе могу да иницирају примјену различитих иновација у наставном процесу.

Неријетко се у педагошкој јавности и наставној пракси указује само на лоше стране комбинованих одјељења. Најчешће се избјегава истицање позитивних карактеристика оваквог приступа наставном раду. Сваки учитељ вјероватно жели да ради у једноразредном одјељењу, али мноштво је учитеља који раде у одјељењу са више разреда. Савремени демографски показатељи код нас и у окружењу „тјерају“ заинтересоване да у будућности више пажње посвећују оваквом наставном раду, проучавају и истражују рад у комбинованим одјељењима, како би га учинили још методички дјелотворнијим.

Одјељење састављено од више разреда не сматра се „срећним“ рјешењем, али свакако јесте рјешење помоћу којег се реализују садржаји предвиђени наставним планом и програмом, развија социјализација међу ученицима, остварује индивидуализација наставе, а евидентно је постојање међупредметне и унутарпредметне интеграције наставних садржаја. На крају се може закључити да ефикасност у раду зависи од доброг и методички компетентног учитеља, а то је учитељ који уважава специфичности дидактичко-методичког припремања наставе у овако структурисаном одјељењу.

Литература

- Бањац, М. (2015). *Рад у вишеразредном одјељењу*. Бања Лука: Графид.
- Видановић, М. (2009). *Савремени њисци настави у комбинованом одјељењу*. Нови Сад: Педагошка стварност LV(1-2), 206-212.
- Вилотијевић, М. (2000). *Дидактика 1 (предмет дидактике)*. Београд: Учитељски факултет.
- Илић, М. и Давидовић, Љ. (1998). *Иновације у настави биологије и познавања природе*. Београд: Центар за усавршавање руководилаца у образовању.
- Илић, М., Николић, Р. и Јовановић, Б. (2008). *Школска педагогија*. Бања Лука: Филозофски факултет.
- Матовић, М. и Буквић, С. (1994). *Методика наставе природе и друштва, познавања друштва познавања природе и биологије*. Београд: Научна књига.
- Микановић, Б. и Јевтић, Б. (2015). *Педагогија-основна знања о васпитању*. Бања Лука: Графомарк.

- Поткоњак, Н. (1997). *Педагошки тезуаурус*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поткоњак, Н. (2003). *XX век: Ни „век деџетиа“ ни век педагоџије: има наде - XXI век*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине. Бања Лука: Педагошко друштво Републике Српске.
- Продановић, Т. и Ничковић, Р. (1974). *Дидакџика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Радевић, С. (2008). Флексибилна примена наставног плана и програма у комбинованом одељењу. *Норма*, XIII (1-2), 147-155.
- Рајчевић, П. (2014). Специфичност наставног рада учитеља у комбинованом одељењу. *Зборник радова Учиџельскої факулџетиа 8* (41-55). Лепосавић: Учиџельски факултет у Призрену.
- Стојаковић, П. (2007). *Психолоџија за настаџвнике (V џперађено и доџуњено издање)*. Бања Лука: Прелом.
- Ђурчић, М. и Ждерић, М. (2000). *Метџодика настаџве џприроде и друшџтва*. Бијељина: Учиџельски факултет.
- Шпијуновић, К. (2003). *Рационализаџија рада у комбинованом одељењу*. Ужице: Учиџельски факултет.

* * *

- De Zan, I. (2005). *Metodika nastave prirode i društva*. Zagreb: Školska knjiga.
- Enciklopedijski rječnik pedagogije* (1963). Zagreb: Matica hrvatska.
- Lučić, K. i Matijević, M. (2004). *Nastava u kombiniranim odjelima* (priručnik za učiteljice i učitelje). Zagreb: Školska knjiga.
- Poljak, V. (1970). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Poljak, V. (1990). *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Šuvar, V. (2011). Rad u kombiniranim razrednim odjelima. U *Zbornik sa 5. međunarodne konferencije o naprednim i sustavnim istraživanjima* (121-132). Zagreb: Učiteljski fakultet.

Želimir Ž. Dragić
Slaviša V. Jenjić

SOME DIDACTIC AND METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF ORGANISATION AND IMPLEMENTATION OF TEACHING
IN COMBINED CLASSES

Summary

Combined (multigrade) classes are classes composed of two or more grades with which one single teacher works simultaneously. Organisation of work in such classes is more difficult and more complex, from preparation to evaluation. In smaller settlements or villages, such teaching is organised primarily due to small number of students in the classes. In this paper, the authors point out to certain didactic and methodological characteristics of teaching in such classes, and these refer primarily to methodological requirements or rules that need to be followed, variants of class combinations, forms of teaching, student workload in accordance with the schedule of school hours, as well as the specifics of implementation of the teaching content in combined classes. In addition, in this paper, the authors point out to the advantages of differentiation and individualisation of teaching in combined (multigrade) classes, as well as to the socialisation of students in so organized concept of teaching. Crucial feature of organization of teaching in a multigrade class is the shift from direct to indirect work of teachers with students of individual grades. Thus, appreciation of vertical and horizontal integration principles in planning, preparation, implementation and evaluation of teaching in a combined class is a necessity. Such an approach to teaching requires continuous professional development of teachers in the field of didactic-methodical rationalization of the teaching process.

Keywords: combined class, classroom teaching, teaching differentiation, student socialization